

Tvangsforflyttelse af kapellaner. Da tjenstledig kapellan N.F.S. Grundtvig skulle være præst og skolelærer på Manø

af Erik Nørr

I anledning af Grundtvigsjubilæet skal fremdrages nogle ukendte forhold vedrørende Grundtvigs gentagne forsøg på at opnå ansættelse som præst omkring 1820. Uden Grundtvigs vidende overvejede biskop Münter og Kancelliet at ansætte Grundtvig på Manø; men hvor langt gik biskoppernes hals- og håndsret over yngre gejstlige kandidater?

I september 1818 blev Manøs sognepræst Johan Hieronymus Hansen forflyttet til Sejling-Sinding i Aarhus Stift. Derved blev et af landets vel nok ringest lønnede og mest besværlige præsteembeder ledigt.¹ Myndighederne var klar over, at der måtte ske forbedringer, hvis man skulle gøre sig håb om at finde en afløser – den hidtidige præst havde kun overlevet, fordi han havde en pension på 180 rbd. fra sin fortid som hører ved Ribe Katedralskole. Mulighederne for, at øens ca. 200 beboere kunne betale yderligere, var ikke tilstede. Amtsskoleinspektionen havde allerede 3 år tidligere over for Kancelliet givet udtryk herfor:

»Fattigdom hersker, Jordsmonnet er moveret. Flyvesand og Vandflod har borttaget og borttaget det meste af Hartkornets Land. Søefarten er nedlagt i Krigens Tid, deraf Armod. Øen mangler Brændsel«.

Skoleinspektionen foreslog derfor, at præsteembedet, lærergerningen og kirkesangertjenesten blev slået sammen.² Ganske vist kunne præsten ikke varetage de kirkelige handlinger og samtidig fungere som kirkesanger, men det afgørende var indtægterne, og så kunne præsten blot antage en duelig konfirmand som medhjælper.

Da præsteembedet i begyndelsen af 1819 blev opslået, blev dette forslag fra 1815 til virkelighed, og embedets indtægter var yderligere blevet suppleret med 200 rbd. sølv fra amtsprovsternes lønningsfond. Alligevel reflekterede ingen på opslaget.

Nu var gode råd dyre, da man ikke kunne lade Manøboerne stå uden kirkelig betjening. Den almindelige vakanceordning, at herredets præster på omgang passede kaldet, lod sig af geografiske grunde ikke praktisere. Ganske vist kunne Kancelliet i første omgang henholde sig til et reskript af 2/4-1813, der pålagde den fratrædende præst at blive på øen, indtil efterfølgeren ankom.³ Men da det ikke lykkedes at skaffe nogen ny præst, og da menighederne i Sejling-Sinding i en adresse beklagede sig over, at deres præst ikke kom⁴, måtte Kancelliet træffe nye foranstaltninger. Den nærmeste præst, Jørgen Bang i Vester Vedsted, kunne på grund af sygdom ikke påtage sig at betjene Manø, og resultatet blev, at præsten i Hviding, Ole Thorkildsen, indtil videre skulle afhentes af Manøboerne på en hverdag for at afholde gudstjeneste i øens kirke.⁵

Da Kancelliet havde ventet forgæves i $\frac{3}{4}$ år på ansøgninger, blev det nødvendigt med et ekstraordinært udspil. Landets bisper blev forespurgt, om der i de respektive stifter ikke fandtes nogen tjenstledig præst eller kapellan, som var tillagt pension, og som man kunne pålægge at overtage Manø sognekald. Langt de fleste bisper kunne ikke hjælpe, da de eneste pensionerede præster var blevet det på grund af alderdom og svagelighed. Både i Fyns og Viborg stifter havde man ganske vist en 60-årig svagelig præst, der kunne være i stand til at overtage et embede, men begges helbred og økonomiske forhold med uforsørgede børn tillod ikke ansættelse på Manø.⁶ Kun Sjællands biskop Münter kunne hjælpe med mulige kandidater.⁷

Münter nævnte først »Capellanen Hr. Grundtvig« og dernæst Hr. Thanning fra Norge, der oppebar ventepenge, præsten Erik Gjerløv og kapellan Grüner i Ørslev; den sidstnævnte måtte dog nok udelukkes, da han formodedes antaget som hjælpepræst af »den yderst svage Olding Hr. Provst Hejberg i Saabye«.

Biskop Münters første forslag var N.F.S. Grundtvig. Kancelliet tog forslaget til efterretning og fremhævede i sin forestilling til Kongen december 1819, at Münter havde bragt de forhenværende personelle kapellaner Grundtvig og Grüner i forslag til det ledige embede. Under normale omstændigheder ville Grundtvig altså være blevet indstillet til embedet. Imidlertid indkom der i allersidste øjeblik hele to ansøgning-

ger fra interesserede kandidater, og Andreas Hald og ikke Grundtvig blev Manøs nye sognepræst og skolelærer.⁸

Men kunne man have pålagt Grundtvig at tage embedet? Kunne bispens forlange, at en tjenstledig kapellan skulle påtage sig et hvilket som helst embede? Ville Grundtvig frivilligt have modtaget embedet?

Biskopperne havde nøje rede på, hvilke gejstlige der fandtes inden for deres område. Ifølge reskript 28/12-1804 skulle præsterne via provsterne hvert år indberette til bisperne, om der fandtes teologiske studenter i pastoratet, hvorledes disse opførte sig, og om de øvede sig i at prædike og katekisere.⁹ Disse indberetninger, som bisperne videre sendte til Kancelliet, omfattede ofte også teologiske kandidater, der ikke havde embede. Bisperne førte også af anden grund kontrol med kandidaterne, da de skulle påtegne deres ansøgninger, og derfor ønskede viden om deres forhold.

Men specielt havde bisperne blikket rettet imod kandidater, der var eller havde været personelle kapellaner. Forskellige bestemmelser skulle holde antallet af løse kapellaner nede på det lavest mulige. Frd. 9/1-1728 pålagde bisperne at føre kontrol med, at præsterne kun antog en kapellan, når alderdom, skrøbelighed eller pastoratets udstrækning gjorde det absolut nødvendigt; sognepræstens magelighed kunne ikke berettige til hjælp fra en kapellan. Samtidig blev kapellanens tilknytning til præstekaldet styrket, ved at han ikke uden videre måtte søge befordring de første 6 år (i 1822 ændret til 4 år). Hvis kapellanen blev overflødig ved præsteskitte måtte den nye præst bidrage til kapellanens ophold, indtil han kunne komme i anden tjeneste.¹⁰

Disse regler var ikke tilstrækkelige til at begrænse de personelle kapellaners antal. Flere gange blev det indskærpet, at man kun måtte ansætte nye personer i et personelt kapellani, når der ikke var ledige kapellaner i stiftet.¹¹ En ledig kapellan kunne lige så lidt nægte at påtage sig en ny kapellanplads efter bispens ordre, som den sognepræst, der behøvede hjælp, kunne nægte at tage imod en bestemt af bispens udpeget person. Bispens havde også ifølge reskript 23/12-1729 ret til at flytte en kapellan, når han fandt, der var mere brug for ham andetsteds.

Tjenstledige kapellaner opholdt sig ligesom Grundtvig i mange tilfælde i København for at afvente befordringsmulighed. Et særligt reskript til Sjællands biskop 9/4-1777 gav bispens ret til også at henvise disse »soliciterende Capellaner, Skibspræster eller ordinerede Missionaires« til pladser hos skrøbelige og svage præster.¹²

De personelle kapellaners forpligtelser blev drøftet af Kancelliet i 1832, da biskop Jens Paludan-Müller i Aarhus ønskede at flytte en personel kapellan fra Tamdrup sogn, hvor sognepræsten netop var død, til Beder-Malling. Dette var imod kapellanens ønske, da han havde fået et andet tilbud om at blive kapellan. Biskoppen ønskede derefter rettighederne over for ledige kapellaner nærmere defineret.¹³ Kancelliets svar, der udarbejdedes af generalprokurør A.S. Ørsted,¹⁴ fastslog, at bestemmelserne fra 1729 om en ledig kapellans pligt til at overtage en kapellanplads efter bispens anvisning stadig gjaldt. Kancelliet mente også, at kapellanen normalt ville være villig hertil, især fordi modvillighed ville medføre udelukkelse fra befordring, i det mindste »for en Tidlang«. Derimod kunne Kancelliet ikke gå ind for en yderligere binding af kapellanerne, f.eks. modsatte man sig Aarhusbispens ønske om at få en kapellan placeret et bestemt sted, når kapellanen selv havde skaffet sig en plads hos en anden sognepræst, der havde ret til kapellan.

Det var utvivlsomt disse bestemmelser om kapellaners forpligtelse til at påtage sig henvist arbejde, der lå bag Kancelliets henvendelse til biskopperne i Manø sagen, selv om det ikke direkte udtrykkes i cirkulæret. Noget andet er, at tilfældet var ekstraordinært. For det første drejede det sig ikke om et kapellani, men et præstekald – dette i sig selv gjorde dog næppe nogen forskel. For det andet vedrørte det et embede i et helt andet stift. I de nævnte reskripter gjaldt kapellanernes forpligtelse kun det stift, hvor de tidligere havde været ansat. Skønt tilhørsforholdet til et bestemt stift betød mere i det 18. end i det 19. årh., kunne en kapellan næppe juridisk tvinges til at tage embedet udenstifts, men det ville stille en embedsivrig kapellan i et meget ugunstigt lys hos de ansættende myndigheder, hvis han nægtede at følge en opfordring fra sin egen biskop og Kancelliet/Kongen om at overtage et præstekald.

Grundtvig var i disse år meget ivrig efter at skaffe sig et prædikenembede og efterhånden også efter faste indtægter. Han havde intet embede fra januar 1813, da han ved sin faders død måtte opgive sit personelle kapellani i Udby, indtil han i 1821 blev sognepræst i Præstø. Den unge kapellan havde ved sin attestats i 1810 og ved sin fremtræden i den offentlige debat lagt sig ud både med den københavnske gejstlighed og byens kulturpersonligheder. Da han i 1815 erklærede ikke at ville prædike, før han fik et embede, måtte han forsøge at skaffe sig et sådant.¹⁵ Han søgte gentagne gange embeder i København (bl.a. Citadelskirken 3 gange og Vartov), selv om Kancelliet

flere gange uofficielt lod ham vide, at han ikke ville få embede inden for Voldene, da man anså ham for en »sværmer«. Efterhånden blev Grundtvig mere og mere febrilsk i sin iver efter at få gejstlig ansættelse.¹⁶ I sine erindringer kalder han perioden 1813-21 for de 7 magre år. Selv om han fik en mindre kongelig understøttelse til arbejdet med udgivelsen af Snorre, kunne han ikke leve »af Luften« – og slet ikke da han i 1818 blev gift. Grundtvig begyndte at søge embeder i provinsen (Aarhus¹⁷, Odense, Slagelse og Aalborg), ja han søgte endog et landsbykald.

Grundtvigs stærke ønske om fast embede fremgår med al tydelighed af hans tredje ansøgning om Citadelskirken i oktober 1820, den ansøgning, der indirekte gav ham embedet som sognepræst i Præstø-Skibbinge. Grundtvig efterfulgte den præst, der fik embedet ved Citadelskirken. L. Koch har i 1882 behandlet den dobbelte ansættelsessag i Kirkehistoriske Samlinger, men har ikke kendt Grundtvigs ansøgning, og det samme var tilfældet for Holger Fr. Rørdam, der samme sted 20 år senere udgav en række ansøgninger fra Grundtvig.¹⁸

*Grundtvigs ansøgning om Citadelskirken:*¹⁹

Til Kongen

Capellan pro Persona N.F.S. Grundtvig syv og tredive Aar gammel sytten Aars Laudabilise, og ni Aars Præst, ansøger allerunderdanigst om det ledige Præste Embede ved Garnisons-Kirken i Citadellet Frederikshavn.

»Siden min Faders Død, hvem Deres Majestæt, efter 50 Aars Tieneste allernaadigst havde skiænket Medhjelp i mig, ere nu syv trange Aar henrundne, uden at jeg naaede, hvad jeg allerunderdanigst søgte: en Virke-Kreds, der med Leilighed til at gavne skiænkede mig nødtørftigt Udkomme!

Den Attraa jeg havde til at prædike Guds Ord, hvor mig syndes, det giordes haardest Behov, og det Kald jeg følde til boglige Sysler maatte nødvendig drive mig til ivrigst at søge geistlig Befordring i Hoved-Staden; men dog har jeg tilfreds med Guds og Majestæts Villie ogsaa bedet om Ansættelse i Fyen og Jylland, og min sidste allerunderdanigste Ansøgning var om et Landsby-Kald.

Menneskelig Svaghed kunde nu vel friste mig til at opgive Haabet om Befordring i Fædrelandet, men det har Majestæten allernaadigst

forbudt mig, ved paa det Livsaligste at yttre Velbehag i min literaire Virksomhed, og understøtte mig til dens Fortsættelse.

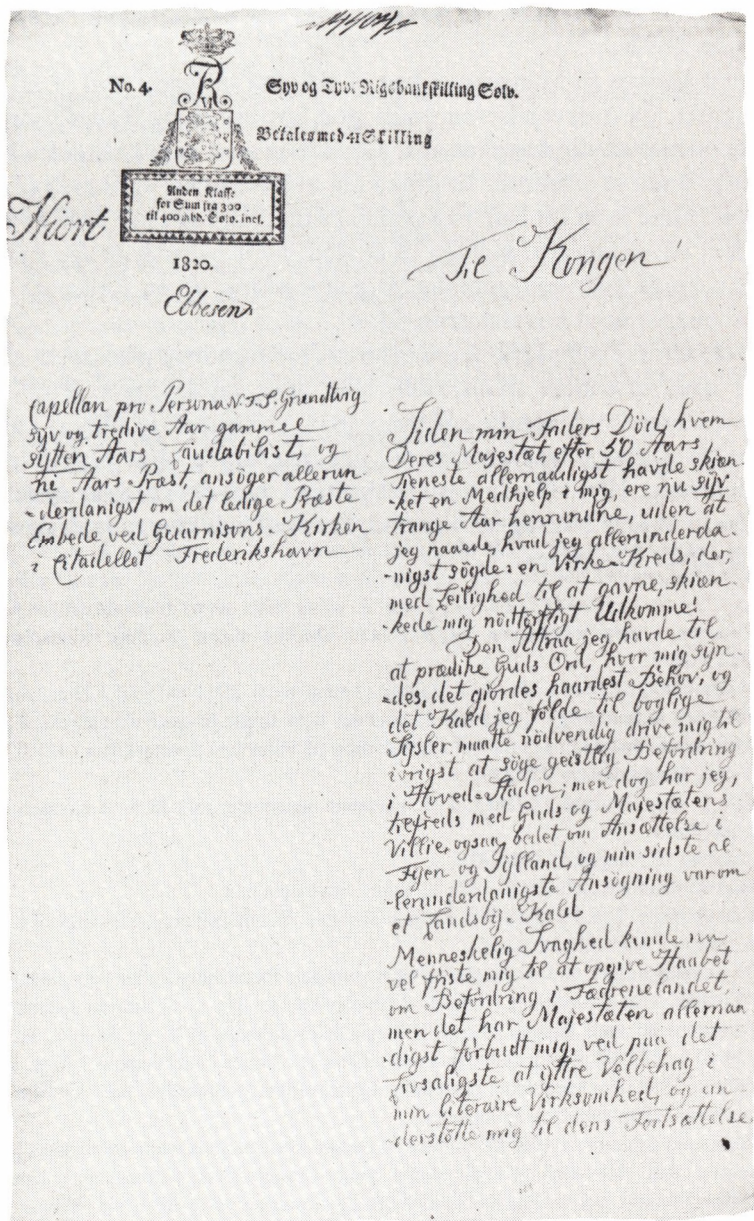
Naar jeg da nu allernaadigste Konge! paaberaabende mig paa Majestæten nyelig gientagne opmuntrende Dom, at min Plads fremdeles er i Hovedstaden, allerunderdanigst forestiller, at jeg ingen Udvei seer, til, uden Befordring, i nærværende besværlige Tider, at forlænge Opholdet her, saavel som ogsaa, at det hver Dag vorder mig tungere at være stum i Kirken, hvor jeg annammede et Kald, for hvis Rygt jeg skylder Kongernes Konge Regnskab; da tør jeg vist haabe allerunderdanigst Bønnehørelse, bedende ygmygelig om det ledige Præste-Embedet i Citadellet Frederikshavn, et Embede, hvis Ringhed som Levebrød er Majestæten velbekendt, og som jeg da kun fortrinlig maa attraae, fordi det skiænker præstelig Virksomhed, uden at fjerne mig fra Videnskabeligheds Hjelpe-Midler, eller nægte mig Tid til at fortsætte mine boglige, som jeg tør troe, ei uhæderlige eller ufrugtbare Sysler;

Deres Majestæt! det er i Dag *trede Gang* jeg allerunderdanigst ansøger om ovenmeldte lidet Embedet; jeg veed Ingen af mine Jævnaldrende med lige akademisk Skudsmaal, som jo, tildeels for længe siden, ere vel befordrede, mange yngre Mænd ere Præster og Professorer, ja Adskillige, hvis Lærer jeg fordem var i det Schouboiske Institut²⁰ beklæde alt hæderlige Embeder i Staten; Fædrelandets milde Fader vil da vist ikke forskyde en fattig Mands Bøn, hvis ærlige Bestræbelser før, efter Evne, at befordre Fædrelandets Gavn og Hæder, neppe optoges og opmuntredes bedre af Nogen, end af Skiolds og Frodes Frederik den Andens og Christian den Fjerdes høie Efterfølger paa Danmarks Throne!«

Kiøbenhavn d. 18de October 1820

allerunderdanigst
Nikolai Frederik Severin Grundtvig

Grundtvigs ansøgning er nok underdanig som sædvane var i datiden, men der er noget indtrængende over den – nu må Kongen altså give ham stillingen! han har næsten krav på det. Han har på enhver mulig måde gjort sig fortjent til det, og Kongen har selv givet ham visse forhåbninger, som nu må indfries. Det indtrængende giver sig også udtryk i Grundtvigs skrift. Grundtvig benytter ikke den sædvanlige gotiske skrift, men hele ansøgningen er skrevet med prentede latinske bogstaver (se ill.). Den samme skrift, som kan genfindes i Grundtvigs

Første side af Grundtvigs ansøgning om Citadelskirken 1820. Bemærk, at Grundvig ikke benytter sin sædvanlige gotiske skrift, men prentede latinske bogstaver. Foto RA.

prædikener ind imellem den gotiske skrift, når han særlig ville fremhæve visse passager.²¹

Med hensyn til Manø sagen kan vi ikke nå længere, end at på det tidspunkt, da overvejelserne fandt sted hos bisper og Kancelli om at finde en tjenstledig kapellan, var Grundtvig som nygift særdeles ivrig efter at finde et levebrød. Et tilbud om at blive præst og skolelærer på Manø kunne have sat ham i en penibel situation, hvor han måtte vælge mellem en «tvangsforflytning» til et sted, hvor videnskabelige studier ville være så godt som umulige at gennemføre, og en forlængelse af hans »magre år« i uoverskuelig tid.

Det var ikke myndighederne ukært at få Grundtvig placeret et sted, hvor hans offentlige fremtræden ville blive indskrænket. Professor Laurids Engelstoft udtalte således i 1817, at Grundtvig sikkert kunne blive en »opbyggelig Folkelærer«, når han kunne blive placeret i et landembede. Han ville da blive beskæftiget med økonomiske sysler og få råd til at leve i huslig forbindelse, hvorved han kunne »afdrages fra det hyppige Skriverie«.²²

1. Akterne i ansættelsessagen ligger i RA. Danske Kanc. 1. dep. Registrantsag 422/1819.
2. Amtsskoledirektionen for Ribe Søndre Amtsprövsti 21/11-1815 til Kanc. Det var ikke helt ualmindeligt, at præster på små øer også skulle fungere som lærere. F.eks. blev denne ordning også indført i Sønderhoe på Fanø ved præsteskiftet i 1819 (DK. 1 dep. Registrantsag 47/1819).
3. DK 1. dep. Journal 373/1813; J.H. Hansens ansøgning 13/1-1819 til Kongen med påskrifter.
4. Adresse til Kancelliet 7/10-1819.
5. Biskop Koefoed, Ribe 9/10-1819 til Kanc. med flere skr.
6. Biskop Plum, Fyn 13/10-1819 til Kanc.; Biskop J. Bloch, Viborg 18/10-1819 til Kanc.
7. F. Münster 9/10-1819 til Kanc.
- 8 De to ansøgninger og forarbejderne til Kancelliets forestilling findes i Registrantsag 422/1819. Om Grundtvigs forhold til biskop Münster jfr. C.J. Brandt: Grundtvigs Sammenstød med Biskop Münster (Dansk Kirketidende 1878 sp. 93-106, 113-20, 154-60 og 177-88), og Grundtvigs karakteristik af Münster i Kirke-spejl. 2. udg. Kbh. 1876 s. 325: »den stuelærde, hovedøre, højtravende, godmodige, men kraftløse og modløse Hjemtysker og Frimurer.«
9. Fogtmans Reskripter 1803-04 s. 772-75. Denne kontrol vedvarede indtil 1868 (Kultusmin. skr. 14/4-1868) og nogle steder endnu længere (RA. Kultusmin. 1. Kontor. Indberetninger om teologiske kandidater og studenter 1871-76; LAN. Viborg Bispearkiv. Indberetninger om kandidater og studenter 1852-1901).
10. Frd. 9/1-1728 § 7 (Schous Forordninger 1699-1730 s. 542-47). Jfr. Reskr. 23/12-1729 (Fogtmans Reskripter 1699-1730 s. 707-09).
11. Se f.eks. Kanc. Prom. 29/11-1788 til biskopperne (Fogtman 1787-88 s. 529).
12. Fogtman 1777-84 s. 21-22.

13. Paludan-Müller 26/6-1832 til Kanc. (DK. 1 dep. Brevsag 2217/1832).
14. Kanc. 18/9-1832 til Aarhus biskop (trykt i Collegialtidende 1832 s. 666-70); jfr. A.S. Ørstedes udtalelse i Brevsag 2217/1832.
15. Af Grundtvigs Papirer 1815-16. Et Bidrag til hans og den danske Kirkes Historie (Dansk Kirketidende s 1875 sp. 473-84, 545-50).
16. Om Grundtvigs bestræbelser for at opnå embede i disse år se F. Rønning: N.F.S. Grundtvig. Bd. II, 2 Kbh. 1909 s. 190 ff.; Gustav Albeck: N.F.S. Grundtvigs Dag- og Udtogsbøger. Bd. I Kbh. 1979 s. 424-27 (Referat af audiens hos Kancellipræsident Kaas 20. oktober 1815); Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig. I Udvalg ved Steen Johansen og Henning Høirup. Kbh. 1948 s. 53ff.
17. Grundtvigs ansøgning 27/12-1815 om kapellaniet ved Domkirken i Aarhus er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 5. Rk. I 1901-03 s. 722-24.
18. L. Koch: Grundtvigs ansættelse i Præstø 1821 (KH Saml. 1881-82 s. 696-98); H.F. Rørdam: Bidrag til N.F.S. Grundtvigs Levnedshistorie. (KH Saml. 5 Rk. I 1901-03 s. 722-34 og II 1903-05 s. 407-12).
19. Ansøgningen beror i DK. 1. dep. Registrantsag 29/1821.
20. Jfr. Frederik Nygård: Det Schouboeske Institut og N.F.S. Grundtvigs Lærervirksomhed sammesteds. 1880.
21. Jeg takker professor Chr. Thodberg for denne oplysning. .
22. Koncept til Direktionen for Universitetet og de lærde Skolers udtalelse om en ansøgning fra Grundtvig om enten at blive lærer i Historie ved Universitetet eller at få et præstembede (trykt i KH Saml. 5. Rk. I 1901-03 s. 730-32).